

KRIEVIJAS CENTIENI IEJAUKTIES LATVIJĀ – VARA, DROŠĪBA, IETEKME

Toms Rostoks, Dr. sc. pol.

Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas Drošības un stratēģiskās pētniecības centra direktors

Grāmatā *Russia and Latvia: a case of sharp power* (“Krievija un Latvija: asās varas gadījums”)¹ Andis Kudors ir aplūkojis Krievijas centienus ietekmēt Latvijas iekšējos procesus un ārpolitiku. Kā teorētiskais ietvars grāmatā ticis izmantots salīdzinoši nesens izveidotais asās varas jēdziens. Grāmatā A. Kudors detalizēti izklāsta, kā Krievija pēdējos 30 gados ir iejaukusies Latvijas iekšpolitikā ar mērķi šķelt sabiedrību un novērst krievvalodīgās kopienas integrāciju Latvijas sabiedrībā. Šim nolūkam ir tikuši izmantoti visdažādākie līdzekļi, sākot ar Krievijas amatpersonu un diplomātu rīcību un izteikumiem un beidzot ar Krievu Pareizticīgo baznīcu, medijiem (tostarp arī sociālajiem medijiem), humoru un Krievijai draudzīgo Latvijas politisko spēku atbalstīšanu. Faktiski grāmata ir par Krievijas ietekmi Latvijā, un tā ir vērtīgs avots visiem, kurus interesē Krievijas ārpolitika, maigā un asā vara, kā arī šīs varas lietošanas rezultāti. Turpmāk šajā recenzijā tiek aplūkotas četras tēmas, kas ir būtiskas A. Kudora monogrāfijā: grāmatas izdošanas konteksts, autora izmantotais teorētiskais ietvars, Krievijas centieni ietekmēt Latvijas politiku piemēri un Krievijas ietekmes Latvijā izvērtējums.

Konteksts

A. Kudora monogrāfija izdota laikā, kad Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainai jau pamazām tuvojās divu gadu atzīmei un attiecības starp Rietumvalstīm un Krieviju atrodas vēsturiski zemākajā punktā. Tas gan nenozīmē, ka tālāka attiecību pasliktināšanās nav iespējama. Tā ir pat ļoti ticama. Arī Krievijas

centieni ietekmēt ES un NATO valstu politiku vairs netiek uzlūkoti kā pretrunīgs jautājums, par kuru politiku vairākums nevēlas runāt. Baltijas valstis daudzkārt ir paudušas bažas par Krievijas iejaukšanos to iekšējās lietās, taču tās ilgstoši nerada dzirdīgas ausis. Situācija strauji mainījās pēc Krievijas agresijas pret Ukrainu 2014. gadā un 2016. gada iejaukšanās ASV prezidenta vēlēšanās. Ja iepriekš Baltijas valstu bažas par Krievijas īstenotajām ietekmes operācijām tika norakstītas uz šo valstu slikto vēsturisko pieredzi un šķietami trauslo iekšpolitisko situāciju, tad Krievijas centieni ietekmēt demokrātiskos procesus tā dēvētajās vecajās demokrātijās liecināja, ka problēma ir daudz nopietnāka, nekā tika uzskatīts iepriekš.

Tomēr Krievija ilgstoši tika uzskatīta par sarežģītu partneri, nevis pretinieku, un šeit jāvērs uzmanība uz to, ka A. Kudors bija viens no retajiem Krievijas ekspertiem, kurš kopā ar kolēģiem Austrumeiropas politikas pētījumu centrā sāka pētīt Krievijas iejaukšanos citās valstīs, pirms tā kļuva par modes lietu un izplatītu pētniecisko tēmu. Kopš 2006. gada, kad dibināts Austrumeiropas politikas pētījumu centrs, ir īstenoti daudzi apjomīgi un mazāk apjomīgi pētījumi par Krievijas ārpolitiku attiecībā pret Latviju un citām Austrumeiropas valstīm. A. Kudora grāmata lielā mērā balstās uz līdzšinējos gados veiktiem pētījumiem, tādējādi vienā publikācijā apkopojot daļu no uzkrātajām zināšanām par Krievijas ietekmi Latvijā. Lai gan grāmata ir domāta galvenokārt starptautiskai auditorijai, kura tik labi nepārzina Krievijas un Latvijas attiecības, abu valstu attiecību vēsturi, Latvijas iekšējos procesus un Krievijas rīcību attiecībā pret Latviju, tomēr to ir vērts izlasīt arī cilvēkiem, kuri jau salīdzinoši labi pārzina šos jautājumus, jo būtisks A. Kudora pienesums diskusijai par Krievijas ietekmi

¹ Kudors, A. (2024) *Russia and Latvia: a case of sharp power*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Latvijā ir grāmatā iekļautais plašais empīriskās informācijas klāsts. Lasot grāmatu, autora izmantotie piemēri daudziem atsauks atmiņā būtiskus, lai arī senākus notikumus. Savukārt par nodevu ārvalstu auditorijai ir uzskatāma grāmatas 3. nodaļa, kurā aplūkotas Latvijas un Krievijas attiecības kopš 20. gadsimta sākuma.

Jēdzieni

Kā Krievijas rīcības analīzes teorētisko pamatu A. Kudors ir izvēlējis Kristofera Volkera (*Christopher Walker*) un Džesikas Ludvigas (*Jessica Ludwig*) izveidoto asās varas jēdzienu. Šī ir zīmīga izvēle, ko nepieciešams aplūkot sīkāk. Asās varas jēdziens tika izveidots ar mērķi raksturot autoritāro valstu centienus izmantot maigo varu kā ietekmes līdzekli attiecībās ar citām valstīm. Tā ir reakcija uz atziņu, ka maigās varas kā pievilcības varas jēdziens ir nepiemērots autoritāro valstu ārpolitikas analīzei. Maigās varas jēdziens tika radīts 20. gs. 80. gadu beigās, kad ASV politologs Džozefs Najs (*Joseph S. Nye Jr.*) izteica minējumu, ka ASV rīcībā bija ne tikai milzīgs stingrās varas – ekonomiskās un militārās – potenciāls, bet arī iespēja ar kultūras, vērtību un pievilcības starpniecību ietekmēt citu valstu rīcību. Kopš tā laika akadēmiskajā vidē ir notikušas spraigas diskusijas par maigās varas jēdzienu un valstu iespējām izmantot maigo varu savu mērķu sasniegšanai ārpolitikā. Būtiski ir arī tas, ka maigās varas jēdzienu ar lielu entuziasmu ir pieņēmuši politisko lēmumu pieņēmēji, un tādējādi maigā vara ir kļuvusi par daudzu valstu ārpolitikas elementu.

Arī autoritārās valstis ir centušās izmantot pievilcības spēku ārpolitikā, tomēr sasniegumi ir bijuši pieticīgi. Autoritārās valstis ir tiekušās veidot pozitīvu tēlu demokrātiskajās valstīs, tomēr autoritārisms balstās uz piespiešanu. Šādas valstis var ilgstoši radīt ilūziju, ka autoritārisms ir nevis piespiešanas, bet gan sabiedrības izvēles rezultāts, taču šādiem periodiem neizbēgami seko iedzīvotāju protesti, politiskās opozīcijas aresti vai fiziska likvidēšana, vēlēšanu nozagšana un vardarbība pret protestētājiem. Autoritārās valstis nespēj būt ilgstoši pievilcīgas demokrātisku valstu iedzīvotājiem, tāpēc autoritāri režīmi cenšas radīt pievilcības

ilūziju, taču beigu beigās arī ilūzija izgaist, atsedzot melus, uz kuriem ir balstīta šādu režīmu pievilcība. Tādos gadījumos seko vardarbība pret savas valsts iedzīvotājiem un konfrontācija ar citām valstīm. Ja Ukrainas iedzīvotājiem Eiropas Savienība un NATO šķiet pievilcīgāka par Krieviju, tad saprotams, ka Krievija ķeras pie militāra spēka izmantošanas, lai noturētu Ukrainu savā ietekmes sfērā.

Tomēr autoritāro valstu pievilcības trūkums būtu tikai pusbēda, ja šo režīmu mērķi aprobežotos ar varas noturēšanu pašu mājās. Diemžēl tas tā nav, un mūsdienās starptautiskajā politikā ir izveidojusies konfrontācija, kur vienos ierakumos atrodas Rietumu demokrātijas, otrs – Ķīna, Krievija, Irāna un Ziemeļkoreja. Tā kā autoritārās valstis vēlas pārskatīt pastāvošo pasaules kārtību, tās cenšas vājināt ASV valstu bloka iekšējo saliedētību. Lai sasniegtu šo mērķi, tiek izmantoti dažādi ārpolitikas instrumenti, kurus visprecīzāk raksturo asās varas jēdziens. Protams, arī autoritārajām valstīm piemīt maigā vara, tomēr pēdējos gados to attiecībās ar demokrātiskajām valstīm pieaugoša nozīme ir bijusi tieši asajai varai.

Kas ir asā vara, un kas ir tās elementi? Balstoties uz K. Volkera un Dž. Ludvigas piedāvāto definīciju, A. Kudors interpretē aso varu kā autoritāro valstu īstenotos pasākumus ar mērķi izkropļot informatīvo vidi demokrātiskajās valstīs un to iekšpolitisko procesu ietekmēšanu (recenzijas autora brīvs tulkojums no angļu valodas grāmatas 11. lpp. un 41. lpp.). Savukārt kā galvenos aso varu raksturojošos elementus A. Kudors identificē: 1) autoritāro valstu centienus ietekmēt demokrātisko valstu sociālos un politiskos procesus ar publiskās diplomātijas un informācijas starpniecību; 2) asimetriju autoritāro valstu pieejā, cenšoties palielināt savas iespējas ietekmēt demokrātiskās valstis, vienlaikus samazinot demokrātisko valstu iespējas ietekmēt autoritāro valstu iekšpolitiku; 3) propagandas un dezinformācijas izmantošanu; 4) koordinētas pieejas īstenošanu, demokrātisko valstu iedzīvotājus maldinot ar visdažādākajiem informatīvās ietekmes līdzekļiem; 5) mērķtiecīgu demokrātisko valstu elektorāta maldināšanu; 6) demokrātisko valstu nacionālās drošības apdraudēšanu, radot priekšnosacījumus hibrīdkara īstenošanai (41. lpp.). Ir

redzams, ka A. Kudors ir centies nodalīt aso varu no stingrās varas, saglabājot aso varu kā perversu un kaitniecisku alternatīvu maigajai varai. Būtībā aso varu no maigās varas nošķir nodoms, kas asās varas gadījumā ir sabiedrību šķeļošs un kaitniecisks. Tomēr pieņēmums, ka demokrātiskās valstis nevar (vai nevēlas) izmantot aso varu, gan ir diskutabls. Varbūt ir tieši pretēji, un demokrātiskajām valstīm pat vajadzētu izmantot aso varu attiecībā pret autoritārajām valstīm? Piemēram, vai kara apstākļos informatīvo līdzekļu izmantošana pret autoritārajiem agresoriem nebūtu gluži dabiska izvēle? Var pieņemt, ka pieaugošas konfrontācijas situācijā asā vara tiktu izmantota aizvien biežāk. Tā kā asā vara tiek izmantota ar mērķi kaitēt pretiniekam, tad atklātas konfrontācijas apstākļos to varētu lietot arī demokrātiskās valstis.

Krievijas rīcība

Krievija nav slēpusi vēlmi ietekmēt Latvijas iekšējos procesus un ārpolitiku atbilstoši savām interesēm. Šī mērķa vārdā Krievija 20. gs. 90. gadu otrajā pusē centās aizkavēt Latvijas iestāšanos ES un NATO, turklāt tika istenoti arī mērķtiecīgi pasākumi, lai šķeltu sabiedrību, uzspiestu savu vēstures izpratni, nostiprinātu krievu valodas lietojumu Latvijā, paplašinātu Latvijas pilsoņu loku (tajā iekļaujot arī Latvijas nepilsoņus), veicinātu separātismu Latgales reģionā, aktīvi veidotu Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz Krieviju, ES un NATO atbilstoši Krievijas skatījumam, veicinātu iedzīvotāju skatījumu uz Latviju kā uz neveiksmīgu valsti un atbalstītu Krievijai nozīmīgu piemiņas dienu svinēšanu Latvijā. Pēdējos 30 gados Krievija ir bijusi visnotaļ aktīva Latvijas ietekmēšanā, un iespējams, ka Krievijas ietekmes patiesos apmērus mēs šobrīd nemaz vēl nezinām.

Grāmatā A. Kudors aplūko katru Krievijas ietekmes aspektu padziļināti. Nodaļa par atmiņas diplomātiju palīdz saprast, kā Krievija ir centusies ar atšķirīgas vēstures izpratnes starpniecību atšķelt krievvalodīgo sabiedrības daļu no Latvijas demokrātiskajiem un sociālajiem procesiem (81. lpp.). Nodaļa par Krievijas tautiešu politiku pārliecinoši norāda uz to, ka šis ir bijis spēcīgākais ierocis Krievijas arsenālā

pret Latviju (100. lpp.), vēlāk nodrošinot ārpus Krievijas dzīvojošo tautiešu atbalstu Krievijas agresīvajai ārpolitikai. Līdzīgi ir ticis izmantots arī krievu pasaules jēdziens un Krievijas kultūra (118. lpp.). Jāuzsver, ka Krievijas centieni uzspiest krievu valodu, noteiktu vēstures skatījumu un pasaules skatījumu neizbēgami noniecina Latvijas politiku, vēsturi, kultūru, valodu un ekonomiskos sasniegumus. Ja mērķis ir pārliecināt sabiedrību, ka Krievijā viss ir labāk, tad tas nozīmē arī nepieciešamību pierādīt, ka Latvijā viss ir sliktāk.

A. Kudors aplūko arī Krievijas centienus paplašināt ietekmi Latvijā ar reliģijas, proti, ar Krievu Pareizticīgās baznīcas palīdzību. Jāatzīmē, ka šajā ziņā autoram ir uzkrātas vērā ņemamas zināšanas un par Maskavas patriarhāta lomu Krievijas ārpolitikā top disertācija, kurā tiks aplūkots arī Krievu Pareizticīgās baznīcas atbalsts karam pret Ukrainu. Vienlaikus šī nodaļa atsedz arī Krievijas ietekmes Latvijā robežas, proti, Krievijas centieni izmantot reliģiju, lai šķeltu Latvijas sabiedrību, nav bijuši veiksmīgi, turklāt Krievijas agresijas pret Ukrainu kontekstā Maskavas patriarhāta ietekme Latvijā turpina samazināties (135. lpp.).

Asā vara A. Kudora grāmatā pārsvarā tiek traktēta kā agresija informatīvajā telpā, kur, nenoliedzami, Krievijas ietekme uz Latvijas iedzīvotāju prātu un uzskatiem ir bijusi ievērojama. Tiek identificēti vairāki Krievijas asās varas vēstījumi, kuriem, kā rāda socioloģisko aptauju dati, Latvijā ir visnotaļ plaša piekrišana. Jāatzīmē, ka Krievijas mediju klātbūtne Latvijā ir bijusi krietni plašāka par atsevišķiem TV kanāliem, kas tradicionāli tiek izcelti diskusijās par Krievijas mediju klātbūtni. Mediju klāsta daudzveidība ir ļāvusi Krievijai paust savus vēstījumus sinhronā veidā (153. lpp.). Turklāt Krievijas asās varas instrumentārijā pieaug sociālo mediju nozīme, kam A. Kudora grāmatā ir atvēlēta atsevišķa nodaļa. Savukārt nodaļa par humora izmantošanu Krievijas iekšējā un ārējā komunikācijā A. Kudors demonstrē, ka Krievijas pieeja ir bijusi vērsta uz Latvijas noniecinašanos un Rietumvalstu politiķu izsmiešanu, humoram pakāpeniski pārtopot par rupjību. Jēlības un rupjības publiskajā komunikācijā izmanto arī V. Putins, un Krievijas diplomāti no viņa daudz neatpaliek. Humors

kā asās varas instruments palīdz saprast asās varas asimetrisko dabu Krievijas izpildījumā, proti, humora šovos drikst smieties par citām valstīm, taču Krievijas prezidentu gan labāk neaiztikt.

Nozīmīgu vietu A. Kudora grāmatā ieņem divas nodaļas par Krievijas iejaukšanos Latvijas demokrātiskajos procesos. Viena no nodaļām aplūko Krievijas selektīvo atbalstu Maskavai draudzīgajām politiskajām partijām, kā arī atbalstu 2012. gada referendumam par krievu valodu kā otro valsts valodu. Krievija virknei politisko spēku Latvijā ir sniegusi informatīvu un finansiālu atbalstu, atsevišķos gadījumos pat atklāti sakot priekšā, par ko Latvijas iedzīvotājiem balsot vēlēšanās. A. Kudors demonstrē, kā dažādos laika posmos ir mainījušās Krievijas preferences attiecībā uz sadarbības partneriem Latvijā un kā atsevišķi politiskie spēki ir centušies īstenot Krievijai draudzīgu politiku (185. lpp.). Atsevišķa nodaļa ir veltīta arī centieniem veicināt separātismu Latgalē. A. Kudors izskaidro ne tikai to, kāpēc Krievijas centieni līdz šim ir bijuši neveiksmīgi, bet arī iemeslus, kāpēc Krievijas iejaukšanās Latgalē nākotnē tomēr turpinās būt potenciāls apdraudējums Latvijas drošībai (202. lpp.).

Krievijas ietekmes rezultāti

Cik veiksmīgi ir bijuši centieni sašķelt un vājināt Latviju? Paradoksāli, bet grāmata par Krievijas aso varu Latvijā mudina izdarīt visnotaļ optimistiskus secinājumus, jo lielākoties Krievijai nav izdevies sasniegt savus mērķus, savukārt Latvijai savus mērķus īstenot ir izdevies. Latvija ir kļuvusi par ES un NATO dalībvalsti un var rēķināties ar sabiedroto militāro un ekonomisko atbalstu. Latvijas ekonomika nodrošina iedzīvotājiem dzīves līmeni, kas ir augstāks nekā vidēji Krievijā. Krievijai nav izdevies Latviju diskreditēt starptautiski un izolēt no ES un NATO partneriem. Sākotnēji pēc 2004. gada, kad Latvija kļuva par ES un NATO dalībvalsti, tās skatījums uz Krieviju būtiski atšķīrās no Rietumu partneru redzējuma, tomēr pakāpeniski Rietumvalstu skatījums uz Krieviju ir kļuvis līdzīgs tam, kāds tas ir Latvijā.

Latvija nav bijusi izteikta Krievijas ārpolitikas prioritāte, tomēr pret Latviju ir izmantots

plašs asās varas instrumentu klāsts. Tiesa gan, asās varas instrumentu lietošana nav nesusi Krievijai cerētos rezultātus. Lai arī Krievijai izdevies šķelt Latvijas sabiedrību un ar masu saziņas līdzekļu starpniecību ietekmēt cilvēku prātu, tomēr citos būtiskos aspektos ietekme ir bijusi mazāka. Krievijai nav izdevies nostiprināt krievu valodas lomu Latvijā un būtiski ietekmēt pilsonības, izglītības un valodas politiku. Krievijai, protams, ir bijusi ietekme uz Latvijas iekšējiem procesiem, tomēr pārsvarā tā nav būtiski ietekmējusi Latvijas ārpolitikas ei-roatlantisko kursu. Turklāt iebrukums Ukrainā ir radījis labvēlīgus apstākļus Krievijas ietekmes tālākai mazināšanai.

Krievijai nav izdevies radīt separātismu Latgalē un pārvērst to par reālu apdraudējumu Latvijas drošībai un teritoriālajai integritātei. Arī Maskavas patriarhāta ietekme uz Latvijas pareizticīgo kopienu ir bijusi ierobežota. Maz ticams, ka Krievijas ietekme Latvijā turpmākajos gados varētu pieaugt. Protams, apziņa, ka Krievija ir tepat kaimiņos un turpinās radīt apdraudējumus Latvijas drošībai, aizvien ietekmēs Latvijas politisko lēmumu pieņēmēju rīcību. Arī NATO militārā klātbūtne Latvijā pieaugs. Tomēr šī nav gluži tā ietekme, uz kādu Krievija bija cerējusi. Tas rada jautājumus par asās varas izmantošanas lietderību ārpolitikā, jo citu valstu nerespektēšana un centieni tās vājināt rada apdraudētības izjūtu tajās valstīs, pret kurām asā vara tiek lietota. Citiem vārdiem sakot, iebrukums Ukrainā ir mazinājis Krievijas pievilcību citu valstu iedzīvotāju acīs, un arī asā vara ir izrādījusies mazāk efektīva, nekā bija cerēts. A. Kudors pārliecinoši demonstrē, ka Krievijas asās varas lietojums pret Latviju nav veiksmes stāsts. Drīzāk tas ir Latvijas veiksmes stāsts, cenšoties neitralizēt Krievijas kaitniecisko ietekmi.

A. Kudora grāmata rosina pārdomas par diviem būtiskiem un savstarpēji saistītiem jautājumiem. Kādu pieeju demokrātiskajām valstīm izvēlēties, aizsargājoties pret autoritāro valsti (ne tikai Krievijas, bet arī Ķīnas) aso varu? Vai Latvijai nevajadzēja spert izlēmīgākus soļus Krievijas ietekmes ierobežošanai ātrāk, nevis gaidīt līdz Krievijas īstenotajam pilna mēroga iebrukumam Ukrainā? Atbildot uz pirmo jautājumu, A. Kudora skatījumā demokrātiskajām

valstīm ir pienākums sevi aizsargāt. Tām nevajadzētu ļaut autoritārajām valstīm apdraudēt demokrātiskos procesus un maldināt iedzīvotājus. Šeit A. Kudora viedoklis ir atšķirīgs no Dž. Naja uzskata, ka demokrātijām nevajadzētu atteikties no atvērtības principa īstenošanas. Dž. Naja skatījumā labākā aizsardzība pret aso varu ir atvērtība (225.–226. lpp.). Tomēr šis ieteikums ir pārāk bīstams nelielām valstīm, kā Latvija, kurās dzīvo salīdzinoši liela krievvalodīgo iedzīvotāju kopiena.

Atbildes meklējumi uz otro jautājumu liek pārdomāt Latvijas rīcību Krievijas nevēlamās ietekmes mazināšanā pēdējās desmitgadēs. Tie arī atklāj politikas (tostarp starptautiskās) sarežģīto raksturu, kur vienkārši risinājumi parasti nav iespējami. Raugoties atpakaļ, varētu šķīst, ka Latvija varēja darīt vairāk, tomēr, piemēram, Igaunijas 2007. gada pieredze ar Krievijas izraisītajiem grautiņiem Tallinā vedina domāt, ka Krievijas ietekmes neitralizēšanas pasākumi par izraisīt tās agresīvu pretreakciju.

Vai Latvijā bija iespējams atbrīvoties no Uzvaras pieminekļa Pārdaugavā, piemēram, 2020. gadā? Droši vien, ka atbilde ir nē. Politika ir iespēju māksla, un lielākie ieguvēji ir valstis, kuras izmanto tām dotās iespējas. Protams, valstis var arī pašas censties radīt sev iespējas un ignorēt citu valstu nostāju, tomēr šādā gadījumā riski ir lielāki.

Rezumējot, A. Kudora grāmata ir uzskatāma par vērtīgu pienesumu akadēmiskajās un publiskajās diskusijās par aso varu, Krievijas–Latvijas attiecībām un Krievijas ietekmi Latvijā. 2022. gads iezīmē pagrieziena punktu Krievijas attiecībās ar Rietumvalstīm, un atgriešanās pie līdzšinējā attiecību ar Krieviju modeļa nebūs iespējama. Krievijas iespējas lietot aso varu pret Latviju šobrīd ir mazākas, nekā bija līdz 2022. gadam, tomēr, virzoties uz priekšu, vajadzētu paturēt prātā, kādas metodes Krievija ir izmantojusi pret Latviju iepriekšējās trīs desmitgadēs. A. Kudora grāmata šajā ziņā ir neatsverams palīgs.